

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, УКРАЇНЦІВ, УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ XIII–XVIII ст.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29).

Статєєва В. Назви на позначення території України, українців, української мови в європейських джерелах XIII–XVIII ст.; 26 стор.; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. Стаття подає документальні факти про те, як європейці в XIII–XVIII ст. називали територію України, українців та українську мову. Використані маловідомі праці українських авторів І. Могильницького, С. Шелухіна, І. Борщака, В. Дашкевича-Горбацького та ін.

Ключові слова: європейські джерела XIII–XVIII ст. про Україну, історія назв на позначення України, історія назв на позначення українців, історія назв на позначення української мови.

Упродовж історії Україна мала багато назв на позначення своєї території, народу, мови. Вживалися номені Скіфія, Придніпровська Скіфія, Сарматія, Русь, Руська земля, Київське князівство, Київська Русь, Україна, Мала Русь, Рутенія, Роксоланія, Малоросія, Юго-Росія, Юго-Западний край, Україна-Русь та ін. Існували ряд регіональних назв: Червона Русь, Полісся, Волинь, Лодомерія, Володимирія, Володомерія, Галичина, Лемківщина, Холмщина, Бойківщина, Поділля, Гуцульщина, Буковина, Верховина, Підкарпатська Русь, Закарпаття, Слобожанщина, Наддніпрянщина, Наддністрянщина тощо.

І. Могильницький ще на початку XIX ст. в праці “Вѣдомѣсть о рускомъ языкѣ” (написана не пізніше 1823 року) зазначив, що жодна інша мова з-поміж слов'янських не мала стільки різноманітних назв і кваліфікацій, як українська, про жодну іншу мову не було стільки плутаних уявлень, як про українську. Цей же автор, очевидно, уперше в україністиці в сконцентрованій формі окреслив широкий спектр поглядів на українську мову, які побутували в середовищі європейських учених на початку XIX ст.

Наша розвідка, спираючись на маловідомі й сьгодні джерела – праці Івана Могильницького

(поч. XIX ст.), Сергія Шелухіна** (1932 р.), Ілька Борщака*** (1933), Владислава Дашкевича-

релігійних книжок. Написав трактат “Вѣдомѣсть о рускомъ языкѣ”, в якому стверджував самостійність української мови, доводив, що вона ні своїм віком, ні рівнем розвитку, ні історичним значенням (давньою літературною традицією) не поступається жодній зі слов'янських мов. Автор першої в Галичині граматики української мови під назвою “Грамматика языка славено-русского” (1823 р.). Ця грамматика разом з повним текстом праці “Вѣдомѣсть о рускомъ языкѣ” була вперше надрукована у Львові 1910 року. Скорочений варіант праці було опубліковано кілька разів польською (1829, 1837, 1848) і російською мовами (1838, 1856). Упродовж 1815–1827 рр. підготував ряд підручників для українських народних шкіл, зокрема і “Букварь славено-русского языка” [1, 17–18; 8, 383–384].

** Шелухин (Шелухін) Сергій (літ. псевдонім С. Павленко) (1864–1938) – український громадсько-політичний діяч, юрист, письменник, родом з Полтавщини. З 1905 року брав участь в українському національному русі. 1909–1914 року разом з М. Шаповалом редагував журнал “Українська хата”, співпрацював з іншими журналами. Активний діяч УНР (член Центральної Ради, Генеральний суддя УНР, міністр справ в уряді В. Голубовича, у період Гетьманату – член Державного Сенату, міністр юстиції в уряді В. Чеховського). Входив до складу української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 років. 1921 р. змушений емігрувати в Чехословаччину (викладав право в Українському вільному університеті, Українському педагогічно-історичному інституті ім. М. Драгоманова у Празі; професор УВУ, деякий час був деканом правничого (юридичного) факультету цього університету). Помер у Празі.

Автор наукових праць з історико-правових питань “Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою” (1926), “Історико-правові підстави української державності” (1929) та ін. [21, 1083–1084].

*** Борщак Ілько (1895–1959) – український історик, літературознавець і громадський діяч, дійсний член НТШ, родом із Херсонщини. Вищу юридичну та історичну освіту здобув у Петербурзькому, Київському, Новоросійському університетах. Активний діяч УНР. У 20–30-х роках був в еміграції, з 1920 р. – у Парижі: 1923–1932 – один із засновників і провідних членів Со-

© В.Статєєва, 2013

* Могильницький Іван (1778–1831) – галицький культурно-освітній і церковний діяч, греко-католицький священик, крилошанин Перемишльської капітули, учений-мовознавець і богослов, один із провісників українського національного відродження в Галичині. З 1816 р. – перший директор дяко-вчительського інституту в Перемишлі, заснованою з його ініціативи. З 1817 р. – каноник і інспектор шкіл Перемишльської єпархії. Виступав за повернення української мови в народні школи, церкви, першим у Галицькій греко-католицькій єпархії почав виголошувати проповіді народною мовою, вважав, що українська літературна мова повинна розвиватися на “живій мові люду”. Один із засновників у Перемишлі першої в Галичині просвітницької організації – “Товариства галицьких священиків греко-католицького обряду” (1815), мета якої – видання українських загальноосвітніх і

Горбачього* (1937–1938) та ін., має на меті представити документальні факти про те, як іноземці в давнину, з XIII до XIX ст., називали територію України, український народ та українську мову.

Необхідно наголосити, що в українських джерелах назву Україна вперше зафіксував Київський літопис ще в XII ст.: 1) першу згадку назви Оукраина бачимо при описі подій в Переяславській землі за 1187 рік. Повідомляючи про смерть переяславського князя Володимира Глібовича, літописець зазначає: "И плакашѣся по немъ вси Переяславци... ѿ немъ же Оукраина много постона" [12, 653]; 2) вдруге номен по Оукраинѣ Галицької засвідчено вже при описі подій на Західній Україні за 1189 рік, де автор називає Україною пониззя Галицької землі над Дністром [12, 663–664; 11, 33]. У XIII ст. назву фіксує також Галицько-Волинський літопис, іменуючи так суміжну з Польщею територію Галицько-Волинського князівства над Західним Бугом [11, 33]. Дослідники стверджують: "...Словом Україна на той час позначалася окраїнна стосовно якогось центру територія. Що ж до території, на якій складалася українська народність, то вона, як і раніше, звалася Руссю. Народ цих земель називав себе руссю, русинами, а свою мову – руською" [11, 33].

Чи не найдавнішою іноземною фіксацією назви Україна служить татарський літопис XIII ст., де описані події 1240–1241 років і де перераховано численні завоювання Чингісхана. Тут сказано, що син Чингісхана Джунджі-хан підкорив такі території: край Сигнак, весь Хорезм, Дешт-Кіпчак,

юзу українських громадян у Франції, що стояв на про-
радянських позиціях; 1926–1929 – один із видавців газети "Українські вісті" в Парижі. У 20–30-х роках плідно займався науковою діяльністю, був співробітником ВУАН, досліджував політичну історію України 17 – поч. 20 ст. У 1938 році з його ініціативи розпочате викладання української мови і літератури, запроваджено курс українознавства в Національній школі живих східних мов у Парижі, засновник кафедри українознавства. 1949 року став директором Архіву української еміграції у Франції, розпочав видання наукового журналу "Україна" (1949–1953). Помер у Парижі.

Автор близько 400 праць, написаних українською і французькою мовами, присвячених історії України* 17–18 ст. та літературним зв'язкам України з європейськими країнами [19, 354].

* Дашкевич-Горбачький Владислав (1879 – р. с. невід.) – український військовий та політичний діяч, родом з Полтавщини. Активний діяч УНР. Під час Першої світової війни (1914–1918) генерал-майор російської армії. Був одним з організаторів приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. У квітні 1918 р. очолював гетьманські військові частини, які зайняли найважливіші державні установи в Києві. У квітні–липні 1918 р. – начальник штабу Збройних сил Української держави. У жовтні 1918 р. очолював українську дипломатичну місію в Румунії. Перебував в еміграції, зокрема в Німеччині [2, 296–297].

Україну, Крим, Валахію, Трансільванію, Угорщину, Польщу, Молдавію та інші землі. Ці землі Чингісхан передав синові Джунджі – Батиеві (Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1844. – Т. 1, с. 379–380) [20, 5–6]. Вищезказаний татарський літопис зберігся в турецькому рукописі, що знаходився в кримського мурзи Мурата Аргинського. 1840 року його копія передана в музей "Одесского общества истории и древностей", у відділ про кримських ханів [20, 5].

У XV ст. Європа називала придніпровські землі Придніпровською Скіфією, Сарматією, а мову населення цих земель – скіфською, рутенською. Такі назви фіксує праця "Скіфські подорожі", написана в 1479–1480 роках італійцем Помпонієм Летою, засновником Римської академії, який бував в Україні. Тут є свідчення про те, що в Сарматії говорять на семи мовах. Найпоширеніша з цих мов – скіфська, її ще називають рутенською, а найменш поширена – литовська [17, 57].

До давніх європейських джерел, у яких є згадка про українців, належить латиномовний "Tractatus de dualis Sarmatiis" ("Трактат про обидві Сарматії") Мацея з Мехова, що вперше виданий у Кракові 1517 року, пізніше мав багаторазові перевидання. Тут поміж слов'янами згадано як окремі народи рутени (Ruteni) (під цією назвою тут мислилися українці й білоруси) та московити (Moscovitae) [9, 58].

Подібні відомості, спираючись на "Трактат про обидві Сарматії", подав теолог й орієнталіст Теодор Бібліандр (1504(?)–1564) у праці "De ratione communi omnium linguarum et literarum commentarius", виданий 1548 року в Цюриху. Тут українців і білорусів поійменовано двома синонімічними назвами – Ruteni та Roxolani, а під рутенською мовою (Rutenicus sermo) автор розумів українську і білоруську мови [9, 58].

У часи Відродження поширеною на позначення українців була назва рутени, руський, руси. Так, у листі 1540 року французького посла у Венеції до короля, в якому йдеться про Туреччину, згадано Роксолану, полонянку з галицького містечка Рогатин, яка в 16 ст. стала дружиною турецького султана й відіграла важливу роль у суспільно-політичному житті Османської імперії. Лист повідомляє: "Роксолана має руське походження..., а мешкають ці руси від Карпатських гір до Борисфена і Понта Евксінського" [17, 59].

Ян Малецький у латиномовній невеликій книжечці "Лист до Георгія Сабіум про жертвоприношення та поганство давніх прусів, лівонців та інших сусідніх народів" опублікованій 1551 р., при описі життя і побуту сусідів використав назви рутенці (на позначення українців і білорусів) та lingua Rutenica – рутенська мова [17а, 150–152].

Швейцарський учений з Цюриха Конрад Геснер (1516–1565) у своїй книзі "Мітрідатес", що вийшла 1555 року, говорить про мови російську (Moscorum vel Moscovitorum lingua), білоруську,

яку називає *Lituanorum lingua*, та рутенську (*Rutenica*), про яку пише: “*In meridiem usque post Kiev Ruteni sunt omnes et Rutenice seu sclavonice loquuntur*” (“На південь аж за Київ живуть тільки русини, і всі говорять по-руськомому, тобто по-слов’янськомому”) [9, 58].

У латинсько-польському словнику Яна Мончинського “*Lexicon Latino polonicum ex optimis Latinae Linguae scriptoribus concinnatum*”, надрукованому 1564 року, на титульній сторінці, крім поляків, названо ще 36 етнічних груп, які спілкуються слов’янськими мовами і діалектами. Серед них є московіти (*Moschovitae*), литовці (*Lithuani*), тобто білоруси. На позначення українців тут наведено 5 загальних синонімічних назв: *Russi sive Ruteni aut Roxolani* (руси, рутени, роксолани), *Rus’*, *Rusacy* (русь, русаки), а також 4 регіональні назви, які пов’язуються з історичними князівствами та певними місцевостями: подоляни (*Podolii*) (від Поділля), волиняни (*Wolhinii*) (від Волині), лодомери (*Lodomerii*) (від назви міста Володимира, що на Волині, отже, також волиняни), галичани (*Gallicenses*) (від назви Галич) [9, 59].

Французький граматист Петро Статоріус (1530–1569), що в Польщі був відомий як Стоєнський, у латиномовній граматиці польської мови “*Polonicae grammatices institutio*”, яка вийшла в Кракові 1568 року, характеризує польську літературну мову, зазначає, що вона має три діалекти: мазовецький, руський (український) і литовський (білоруський). Отже, назва литовці в значенні ‘білоруси’ тут протиставляється назві русини (українці). У граматиці наведено кілька українців (грамота, кильо, килько) [9, 58–59].

Одна з найдавніших європейських згадок про українську мову датується 1570 роком. Її подав французький історик Франсуа де Бельфоре (1530–1583) у відомій праці зі всесвітньої історії “*L’Histoire Universelle du monde...*”, яка вийшла в Парижі в двох томах кількома виданнями: 1-е – 1570 р., 2-е – 1572 р., 3-є – 1575 р. Відомості про українців та їх мову наведені в першому томі на с. 1779–1813 (за виданням 1575 р.).

Тут на позначення українського народу вжито давній етнонім *Русь*, підкреслено, що Русь заселяє території Галичини, Поділля, Волині, Київщини, аж до Чорного моря, “колишню країну роксоланів” [3, 47–48].

Спеціальної назви на позначення української мови Франсуа де Бельфоре не наводить, проте відзначає її окремішність, наголосивши, що українці “мають окрему мову, як і поляки, серби, литовці, московити та інші народи” (т. 1, с. 1779), мають “свої власні літери, подібні до грецьких” (т. 1, с. 1813) [3, 47–48].

У рукописній чеській граматиці Яна Благослава 1571 року, опублікованій у Празі 1857 року, українська мова названа руською, вона не ототожнюється з російською мовою, що тут поійменована московською: “*Potom (reč) Ruska, Mazowetska,*

Mockewska”; тут же наведено латинікою українську народну пісню про Стефана-воєводу “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...”, яку вважають першою друкованою фіксацією українського фольклору, хоча, на думку самого автора граматики, це словацька пісня.

Книга французького вченого і мандрівника Блеза де Віжинера “Опис польського королівства”, видана в Парижі 1573 року, говорить про Україну, більшість земель якої тоді належала Речі Посполитій, позначаючи Україну назвою Русь. Русь (Україна) тут представлена як цілісність. Галичина, Волинь, Поділля і Придніпров’я – це один край, заселений одним народом, що розмовляє однією мовою: “Побут, звичаї, мова у них майже однакові від Червоної Русі (Галичини) до Дніпра і Литви” [17, 59].

У латиномовній книзі вченого Яна Ласіцького “*De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum, funerum ritu...*” (“Про звичаї, вірування русинів, московитів, татар...”), що вийшла в Німеччині 1582 року, подані зразки української живорозмовної мови і народної поезії, записані латинськими літерами. Українців тут поійменовано русами, русинами, українську мову – руською. Цю книгу спалила інквізиція, але кілька примірників збереглося. Один з них виявив у Львові й описав Г. А. Нудьга [17а; 17, 59–60].

У першій друкованій граматиці словенської мови Адама Богорича (близько 1520–1598), що вийшла 1584 року у Вітеберзі (*Witebergae*) під назвою “*Arcticae horulae succissivae De Latino Carniolana Literatura*”, на титульній сторінці у підзаголовку названо 8 слов’янських мов, серед них російська (*Moscovitica lingua*) та рутенська (*Rutenica*).

Етнонім *Рутенія* на позначення українців, що проживають на всіх їх етнічних землях і “всі вживають одної й тої ж слов’янської мови”, засвідчено в праці 1619 року французького історика Д’Авітю (1573–1635) “*Les Etats, Empires et Principautez du monde*” (“Держави, імперії та князівства світу”). Ця розвідка стала підручною книгою європейських дипломатів, мала 6 видань (1-е вид. – Париж, 1619), перекладена латинською, німецькою та голландською мовами [3, 48–49].

У пізнішій праці німецького історика Кодофредуса Вайсіса, професора Лейпцизького університету, що під назвою “*De Cosacis dissertatio historica...*” була опублікована в 1684 році в Лейпцигу як докторська дисертація про козаків, на позначення української мови вжито також назву рутенська мова (*ruthenica lingua*) [4, 265].

Загалом назви Рутенія, рутенці, рутенська мова, за твердженням учених, зустрічаються тільки в західноєвропейській літературі [6, 453]. Вони фіксуються в працях німецьких та інших європейських учених, зокрема в розвідках Краттера, Ропера, Чапловича, Крібеля тощо [16, с. 65–69]. На думку І. Могилянського, саме німецькі вчені

присвоїли українському народові, українській мові зовсім до тих пір невідомі, не вживані, отже, для українців невластиві назви *руснацький народ*, *руснаки*, *руснацька мова* (Rusniaken, rusniakische Nation, rusniakische Sprache) замість давно уживаних у пам'ятках назв Ruthener, ruthenische Nation, ruthenische Sprache [16, 65–69].

У листі французького гуманіста П'єра де ля Волла, який у 1616 році подорожував Україною, описано життя українців, зазначено, що вони мають цілком окрему мову і що ця мова дуже поширена. Тут же підкреслено, що козаки є великою силою в Україні, проте це "не назва нації: так звється спілка людей... які не підкоряються жодному володарю... Я певен, що колись вони закладуть могутню республіку" [17, 60]. 1620 року П'єр де ля Волл записав багато цікавих матеріалів про Україну від козака Степана, зустрівши його в Персії. Ці факти представлені в книзі М. Левченка "З поля фольклористики й етнографії", виданій у Києві 1927 року [17, 60].

Боплан Гійом Левассер (бл. 1600–1673) відомий як французький військовий інженер, архітектор, письменник, один із найвидатніших картографів 17 ст., склав карти цілісної української території, що мали визначний вплив на картографію України 17–18 ст. У 1630–1648 роках був на службі у польських королів в чині старшого капітана артилерії та королівського інженера. Перебував переважно в Україні. Під його керівництвом збудовано фортеці і замки у Бродах (1630–1635), Підгірцях (1635–1640), Барі (1638), Кременчуці. У 1639 році Боплан відбудував фортецю Кодак. 1648 року повернувся у Францію. Боплан 1647 року закінчив велику "спеціальну" карту України "Delineatio specialis et accurata Ukrainae", що була видана в 1650–1653 рр. у Данцігу. Генеральна карта України Боплана "Delineatio Generalis Samorum desertorum vulgo Ukraina" видана вперше 1651 р. в Данцігу, перевидана в Руані 1660 року [13а, 979]. Як коментар до карти України, Дніпра Боплан опублікував працю "Опис України або області Королівства Польського...". Працю вперше видано в Руані 1651 року, а перевидано в 1660 (Руан) та 1661 роках (Париж). "Опис України" був перекладений кількома мовами: англійською (1704), німецькою (1780), польською (1822), російською (1832).

Праця містила багато цінних відомостей про історію, географію, етнографію, культуру України, про боротьбу українського народу проти польської шляхти, турків і татар, про запорозьких козаків [5, 340].

В "Описі України" Боплана подано не тільки саму назву Україна – *Ukrinae*, а й територіальне поширення цієї назви: "Description d'Ukrinae, qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne, continues depuis les confins de la Moscovie jusques aux limites de la Transilvanie" [6, 457].

Назву *козацька мова* (*la langue cosague*) І. Борщак уперше відшукав у працях французького

П'єра-Данила Гюета (1630–1721), славетного єпископа з Авраншона і великого ерудита. Можливо, фіксація цієї назви належить до 1652 року. І. Борщак висловив це припущення, спираючись на факти біографії французького єпископа. 1652 року Гюет поїхав у Швецію, щоб нанести візит королеві Христині, а головне – щоб оглянути старовинні рукописи, які зберігалися в королівстві. "Я припускаю, – зазначає І. Борщак, – що Huet в Стокгольмі навчився початків української мови, можливо, від когось із представників Хмельницького, що частогусто виринали тоді в Швеції" [3, 49]. І. Борщак навіть думку П.-Д. Гюета про українську мову, вміщену в його неопублікованому листі до французького вченого Блонде: "Козацька мова (*la langue cosague*) не відрізняється багато від польської, подібно як голландська від німецької. Я сам це ствердив під час моєї подорожі до Швеції" [3, 49]. І. Борщак також повідомив, що в Паризькій національній бібліотеці зберігається примірник книги П. Шевальє, який належав П.-Д. Гюету. У цій книзі Гюет зробив ряд поміток, пояснив деякі вирази "на козацькій мові", як сам висловився. Помітки датуються 12 липня 1671 р. [3, 50].

У 1657 році в Амстердамі, столиці Голландії, вийшла брошура обсягом 52 стор. Її автором був Якоб Йоостен Толк ван Еммерік, що працював перекладачем у якогось голландського дипломата в Польщі. Назва праці "De groote wonderlijcke Oorlogen ende geschiedenissen, tusschen den Koning van Polen ende Sweeden, desmede tusschen de Starosten ende Weywoden ende Cosacken, desmede den grootvorst van Moscovien, in Polen, Littouwen, Lijflandt, Courlandt ende Pruyssen". Тут українські землі названо "Cosacken", тобто землею козаків, подано характеристику українського письма (кирилиці), української мови як самостійної слов'янської мови, що відрізняється від польської мови і має навіть церковний ужиток. Зокрема, в праці відзначено: "Мова в козацькій країні слов'янська, відмінна від польської, з грецькими літерами. Її вживають в церквах, завжди повних народу, бо це країна вельми побожна" [3, 50].

Грамматика чеської мови Вацлава-Яна Роси "Grammatica linguae Bohemicae", видана в Празі 1672 року, подає опис слов'янських мов, які поширені на землях "per Wolhiniam, Podoliam, Podlassiam, Severiam, Novogradeciam, Wlodomiriam, Ukrainam, Plescoviam, Czernikoviam, Rasanium, denique per Russiam ut ramgue; et Moscoviam".

Як бачимо, тут позначені території Росії: Московія, Псковська земля (Plescovia) та Рязанське князівство (Rasania). Усі ці землі входили до Великого Московського князівства. Окреслено також білоруські землі: частково Підляшшя (Podlassia) та Новгородоцьку землю зі столицею Новгородок, що була частиною Чорної Русі (Novogradecia) і що не була пов'язана ні з Великим Новгородом (латинська назва Nugardia), ні з Новгородом-Сіверським.

Українські землі представлені в чеській граматиці Роси під кількома назвами: Волинь (Wolhinia), Поділля (Podolia), Володомерія (частина Волині (Wlodomiria)), частково Підляшшя, а також Сіверське, тобто Новгород-Сіверське князівство (Severia), Чернігівська земля (Czerņikovia), Україна (Ukraina). На думку польського вченого П. Зволінського, під висловом “Russia utraque oboja Rus” слід розуміти обидві Русі – Білу та Червону (латинською мовою Russia Alba і Russia Bubra). Обидві ці назви позначені на карті Г. Боплана 1652 року, де вказані майже всі землі, названі в граматиці Роси [9, 60]. Як зауважив П. Зволінський, саме в чеській граматиці Роси вперше в європейській граматичній літературі з’явилася назва Україна [9, 60].

У пізнішій праці 1689 року французького автора, королівського радника Ванеля, що під назвою “Abrégé nouveau de l’histoire générale des Tures...” вийшла в Парижі у трьох томах, українська мова також кваліфікується як самостійна слов’янська мова, яка має літературу, писану цією мовою. Зокрема, в т. III на с. 481 цього видання зазначено: “Мова освічених людей в Україні слов’янська, відмінна від польської. Існують цією мовою твори св. Єремії та інших Отців Церкви” [4, 265].

Назву *козацька мова* засвідчено також у праці анонімного англійського мандрівника, виданій у Лондоні під назвою “A chort description of all the Kingdoms which encompass the Euxine and Caspian Seas, delivered by the Author after abore twenty yearis Fravel”. Автор книги, як повідомляє І. Боршак, протягом 20 років мандрував Польщею й Україною десь після смерті Б. Хмельницького [4, 265]. У цьому джерелі анонімний автор характеризує козацьку мову як “вельми хорошу” [4, 265].

В авторитетній праці видатного французького орієнталіста XVIII ст. Дегіня (1721–1800), професора Колеж де Франс і перекладача французького міністерства закордонних справ, що з’явилася друком 1756 року у 5-ти томах під назвою “Histoire des Huns et des peuples qui en sont sortis”, (“Історія гунів та народів, які від них утворилися”), українську мову названо *козацькою* й оцінено як самостійну: “займає середнє місце між польською та російською”. Тут же відзначено, що “вирази цієї мови дуже делікатні”. Зокрема, характеристику мови дано в т. IV на с. 521 вищезазначеної праці [4, 266].

Невідомий португальський автор у брошурі обсягом 31 стор., виданій 1758 року в Ліссабоні з нагоди Семилітньої війни під назвою “Noticia verdadeira dos vitorias guos Russianos tem alcansado contra os Prussianos, entradague aguelles fizerao no reino da Prusia, e tomada da Praga de Koningsberg”, наголосив, що мова українських козаків відрізняється від російської мови: “Українські козаки мають свою відмінну від росіян мову” [4, 266].

Англійський лорд Маршалл на основі власних спостережень під час подорожей по Україні у

1768–1770 роках опублікував у Лондоні 1772 року подорожні записки у 3-х томах під назвою “Travels through Holland ... Russia, the Ukraine and Poland in the Hars 1768–1770...”. Тут у томі III на с. 170 відзначено, що між українською і польською мовами існує суттєва різниця. Лорд писав: “Мій тлумач не розумів української мови, хоч і запевняв, що знає польську мову”. І. Боршак наголосив, що ця інформація є тільки в першому, англійському, виданні праці лорда Маршалла; в інших виданнях, зокрема, в німецькому перекладі, виданому в Данцігу 1773–1775, 1776 та 1778 роках, а також у французькому перекладі 1776 року, вже відсутня частина про Україну [4, 266].

Назви Україна – на позначення українських земель – та рутенська мова – на позначення української мови – зафіксовані в книзі “Реляція” італійського дипломата Альберто Віміні, який у 1650 році очолював посольство від Венеціанської Республіки до Богдана Хмельницького. Праця Віміні довго залишалася в рукописі й була опублікована тільки в 19 ст. Тут процитовані слова й вирази рутенською мовою. Крім того, Віміні наголосив, що в Україні існує дві мови – живорозмовна і писемно-літературна: духовенство на письмі використовує церковнослов’янську мову, а весь народ, у тому числі й козаки, вживає загальнонародну мову. Віміні також підкреслив, що освічені люди в Україні знають обидві ці мови, а ще володіють іноземними, переважно європейськими, мовами [17, 60].

Мемуари 1668 року шведського дипломата К. Я. Гільдебрандта, що був членом посольства від шведського короля до Богдана Хмельницького в 1656–1657 роках, очолюваного Готгардом Веллінгом, також фіксують назву *Україна*. Посольство їхало до Чигирини з Туреччини через Бессарабію, Умань, Звенигородку. Гільдебрандт подав докладний опис України, зазначивши про її мову таке: а) хоча українська мова менш поширена, ніж польська, проте територія її побутування дуже значна: цією мовою народ говорить на землях аж до Вісли, і вона не має якихось особливих розбіжностей, б) багато простих козаків знають латинь або якусь іншу іноземну мову, в) у канцелярії гетьмана вільно послуговувалися латинською мовою [17, 60].

Українську мову скваліфіковано не як самостійну мову, а як діалект польської мови у книзі французького агента кардинала Мадарині в

* П’єр Шевальє (роки життя невідомі) – французький офіцер, дипломат, історик 17 ст. У 1646 р. командував підрозділом у війні Франції з Іспанією за Фландрію (під час облоги французьким військом міста Дюнкерка). У цих боях брали участь українські козаки на чолі з Б. Хмельницьким та І. Сірком (близько 2,5 тис.).

На початку визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (1648–1654 рр.) П. Шевальє працював секретарем французького посольства у Польщі, був добре обізнаний з цією війною.

Автор трьох історичних нарисів: 1. “Розвідки про землі, звичаї, спосіб правління, походження і релігію

Україні. Перше її видання вийшло друком у Парижі 1663 року під назвою “Histoire de la guerre des Cosagues contre la Pologne”. Книга мала кілька перевидань (1668, 1852 – французькою та 1672 р. – англійською мовами). Тут використано назви: 1) на означення території проживання українців – *Україна* (l’Ukraine), 2) для найменування народу – *козаки*. Спеціальної назви для мови козаків тут немає, проте на с. 38 подано загальну характеристику цієї мови, зокрема вказано, що це діалект польської мови, який відзначається делікатністю, ніжністю. А. Шевальє писав: “Мова мешканців України (La langue des habitants l’Ukraine), що всі сьогодні звуться козаками, то діалект польської мови, як ця остання є діалект слов’янської мови. Вона (тобто українська мова – В. С.) вельми делікатна, повна здрібнених слів (diminutifs) і спосіб розмовляти нею – вельми ніжний” [3, 49].

Вчені відзначають, що саме в праці французя П. Шевальє 1663 року українську мову вперше скваліфіковано не як самостійну мову, а як наріччя польської мови [18, 241]. Ця думка міцно трималася в Росії у XVIII – першій половині XIX ст. Зокрема, цей погляд висловив М. Греч у книзі “Опыт краткой истории русской литературы”, що в 1823 році в перекладі польською мовою, виконаному Лінде, з’явилася у Варшаві під назвою “Mik. Grecza. Rys historyczny literatury rossyjskiéy przez S. Linde”.

Заслуговує на увагу також слушне міркування І. Борщак про те, що в давні часи європейські автори українську мову оцінювали в зіставленні з польською, не називаючи її діалектом російської мови. І. Борщак пояснив причини цього: “Чужинці, що української мови не знали, часто судили про неї поверхово, вловивши декілька слів однакових із мовою польською. Звідси й прирівнення нашої мови до мови польської, відоме в літературі аж до половини XIX-го віку. Але цікаво, що в давнину української мови діалектом російської звичайно не називали” [3, 50, примітка].

Пізніші джерела, зокрема листи 1690 року ірландця Бернара Коннора (1666–1698), професора Кембриджського університету, що був придворним лікарем польського короля Яна Собеського, кваліфікують українську мову як діалект польської. Бернар Коннор, перебуваючи в Польщі, надсилав листи англійським друзям, які згодом вийшли друком у Лондоні під назвою “The History of Poland im severae letters...”. Перше видання книги, як зазначає І. Борщак, з’явилося ще 1690 р., проте воно рідкісне, ним скористатися не вдалося. Тому І. Борщак

опрацював лондонське видання 1698 року, зазначивши, що існує й німецький переклад цієї книги, виданої в Лейпцигу 1700 року [4, 265, посилання 3]. Бернар Коннор в листах фіксує назву *козацька мова* і розглядає цю мову як діалект польської: “Козацька мова є діалект польської, як ця є діалект слов’янський”. Автор відзначив високі якості козацької мови, підкресливши, що вона “вельми ніжна (very soft), повна здрібнених слів, і тому дуже велику насолоду дає тим, що її слухають або нею розмовляють” [4, 265–266]. Як бачимо, оцінка української мови в листах ірландця Бернара Коннора перегукується з характеристикою, яку подав француз П’єр Шевальє в книзі 1663 року. Оскільки ця книга, як зазначено вище, перекладена й англійською мовою, то, можливо, Коннор був обізнаний з цим виданням.

Першим західноєвропейським джерелом, де зустрічається назва *українська мова* (*langue ukraine*), І. Борщак вважає книгу 1672 року, видану в Парижі обсягом 416 стор. під назвою “Le voyageur d’Europe où sont le voyage d’Allemagne et de Pologne et le voyage d’Augleterre de Danemark et de Suède” (“Мандрівник Європи і його подорож Німеччиною й Польшею та подорож Англією, Данією і Швецією”). Її автор – королівський скарбник Жувен де Рошфор, який багато мандрував по світу, але в Україні не був, можливо, не був і в Польщі. На с. 258 вищеназваної книги є згадка про козаків: “Слово “cozac” означає в українській мові (en langue ukraine) випадкового вояка, що живе від грабунків” [4, 263]. Ілько Борщак наголошує на значенні цього запису: “Річ ясна, такий слововивід не має жодної вартості, але сам текст цей дуже важливий, бо це перший західноєвропейський текст, де зустрічається вираз “українська мова”, що двісті років потім російський уряд заборонив його вживати, як “штучний”!” [4, 263–264].

Назву *Україна* на позначення території проживання українців та вираз *козацька мова* засвідчено 1672 року в листі турецького султана Магомета IV, яким оголошено війну Польщі “через Україну”, бо “віра й мова козацька переслідується в Україні” [4, 264]. Цей лист опубліковано як “метелик” 1672 року в Амстердамі під назвою “Vorloghs – brief van Mahomet IV trotselijk toegesonden aen den koninck van Polen” [4, 264].

Італійський учений У. Вердуум та французький розвідник Божо в другій половині 17 ст. дали високу оцінку українській мові, відзначивши її мелодійність, делікатність, приємність.

У. Вердуум занотував свої враження під час подорожі в Польщу та Україну в 1670–1672 роках. Він називав Україну Руссю, українську мову – руською. Учений писав: “Найбільше ласкавих слів і приємних тостів зустрічається на Русі, особливо у жінок, причиною цього є руська мова, не така тверда у вимові, як польська. Тому кажуть, що у Львові живуть такі гарні, делікатні й спокливі наречені, як, зрештою, ніде на всій землі. Я сам зустрів порядну жінку, у котрої щось купував, і

козаків”, 2. “Розвідка про перекопських татар”, 3. “Історія війни козаків проти Польщі”.

Уперше праці Шевальє опубліковані в 1663 р. (повторно – 1668, 1852) – французькою мовою.

В Україні ці праці відомі з кінця 17 ст. Українською мовою праці Шевальє надруковані 1960, 1993 рр. Ці праці містять різноманітну інформацію про події, видатних історичних осіб, побут, звичаї населення України др. пол. 17 ст. і є цінним джерелом до вивчення історії України часів Б. Хмельницького [15, 1079].

вона мені зуміла сказати чемний комплімент латинською мовою і вміла висловитись тонко й делікатно” [17, 60].

У спогадах французького розвідника Божо (справжнє прізвище невідоме), опублікованих у Парижі 1698 року, зазначено: “Кажуть, що руська мова найделікатнішою і найприємнішою виявляється в устах жінок... Вона відмінна від польської, хоча належить до одного слов’янського кореня” [17, 60].

Німецький учений Йоган-Христіан Енгель (1770–1814) у праці “Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kozaken” (“Історія України і українського козацтва”), що вийшла в Галі 1796 року, свідомо вживав назву Україна та похідні – українець, український. У цій праці подано чітку періодизацію історії України, описано історію церкви і школи, етнокультуру українського народу, його звичаї, обряди, традиції. Ця праця була відома й закарпатським ученим-просвітителям Івану Орлаю, Юрію Гуці-Венеліну, М. Лучкаю, Миколі Кукольнику, О. Духновичу та ін. [14, 54]. Проте твердження Федора Кулі про те, що Й.-Х. Енгель був першим німецьким ученим, який свідомо вживав назви Україна, українець, український, неточне.

Стаття Сергія Шелухіна “Назва “Україна” в давніх джерелах”, що вийшла друком в Ужгороді 1932 року в серії “Бібліотека “Українського слова”, подає ряд задокументованих фактів про вживання назви Україна в польських джерелах 16–17 ст.:

1) в універсалі 1580 року польський король Стефан Баторій звертається “к Україні Руській (Галичині), Київській, Волинській, Подільській і Брацлавській” (Архів Юго-Западної Росії, 1863, т. 1, ч. 1) [20, 6–7];

2) у листі цього ж польського короля до козаків 1618 року читаємо: “...Язичники спустошили вже майже всі області України: недавно ще такий обильний Волинський край, Покуття...” (Архів Юго-Западної Росії, 1863, т. 1, ч. 1, с. 226) [20, 7];

3) у листуванні 1596–1619 років польського короля Жигмунта III з канцлером Станіславом Жолкевським назви Україна й українці вжито понад 100 разів [20, 7];

4) біскуп І. Верещинський у листі 1594 року, повідомляючи з Києва шляхту про небезпеку, вживає назву “Україна золота” і пише, що “вся Україна спільно з короною Польською повна небезпек, Україна, яка є довша і ширша, ніж Польща Мала і Велика разом”. Листи І. Верещинського були надруковані в Кракові 1858 року [20, 7];

5) у щоденнику Семена Окольського за 1638 рік є запис: “Козаки вже розподілили Україну межі предводителями: одному віддали Переяслав, другому – Київ, третьому – Волинь”. Цей щоденник надрукований у виданні “Мемуари до історії Южної Русі” (К., 1896, в. II, с. 226), підготовленому К. Мельником [20, 8].

Саме в європейських джерелах, зокрема польських, французьких, натрапляємо на перші фіксації назви Україна на позначення Закарпаття. У розвідці

С. Шелухіна подано кілька фактів з давніх джерел 17 ст., які засвідчують, що вже з початку 17 ст. назва Україна відома і на позначення земель Закарпаття:

1) так, у листі 1619 року польського короля Жигмунта III до канцлера Станіслава Жолкевського Підкарпатську Русь, тобто Закарпаття, названо *Україна Угерська* – Україна Угорська [20, 7]. Слід зазначити, що листування С. Жолкевського було опубліковане у Львові 1861 року;

2) Підкарпатську Русь під назвою Україна засвідчено на картах французького інженера Гійома Боплана (1650–1653). Тут межі України позначено від Московії до Трансильванії, представлено всю територію України та її частини. І на позначення всієї України, і для найменування її частин автор уживає одну назву – Україна. На карті Покуття подано також Підкарпатську Русь, і всю цю територію названо: “Українае парс, квае Покутіа вулго діцітур”, що в перекладі українською мовою означає “України часть, яка по-народному зветься Покуттям” [20, 9–10];

3) у листі єзуїта С. Мілея за 3 жовтня 1662 року, написаному латинською мовою з Мукачева в Краків до єзуїта М. Міткевича, використано назву “Мункачєнсіс Україна” – Мункачівська (Мукачівська) Україна. Назва, як бачимо, подана кирилицею, а не по-латині, оскільки йшлося про власне ім’я. Цей факт наведено в працях І. Борщака “Ідея Соборної України” (Париж, 1923, с. 16), Барвінського “Др. Юл. Целевич” (Львів, 1927, с. 33), Ю. Целевича “Правда” (Львів, 1868, с. 477) [20, 8].

Назву Україна знаходимо на європейських географічних картах XVI–XVIII ст.

Численні факти використання назви Україна на європейських географічних картах, починаючи з XVI ст., подає розвідка С. Шелухіна “Назва “Україна” в давніх джерелах”:

1) першу таку фіксацію знаходимо у Франції в XVI ст. на карті, виготовленій за наказом французького короля Карла IX. Тут напис “Україне” зроблено по обидва боки Дніпра, включно з Харківщиною;

2) на французькій карті, яка була у французького купця Мотієля, коли він 1580 року подорожував Україною, латинською графікою назва “Українія” позначала територію по обидва боки Дніпра по лінії Волинь–Поділля–Київщина–Полтавщина;

3) на англійській карті XVI ст., виготовленій Морденом, теж ужито назву “Україне” на позначення українських територій. До того ж у заголовку цієї карти пояснено, що вона подає “штати”, тобто держави: Польське королівство, Литву і Україну [20, 11];

4) на карті Томаша Маковського, співробітника литовського князя Миколи Радзивіла, що був автором приписуваної останньому і справді виданої його ж заходами та коштом в Амстердамі 1613 р. великої карти Литви і Дніпра, є назва Україна. Цю карту безпідставно й досі приписують Г. Бопланові [13а, 978–979];

5) на карті 1641 року італійського географа Сансона територію по обидва боки Дніпра, що

включала Волинь, Полісся, Галичину, названо Україна;

б) карта італійського географа Корнетті 1657 року ці ж території іменує Україна;

7) у картах французького географа Боплана 1650–1653 років, що включали генеральну карту з описом усієї України і карти, які представляли її частини, є надписи *Ukraina*, (Україна), *Парс Українае* (тобто Україна, частина України);

8) на знаменитому глобусі Корнеліуса 1660 року землі по обидва боки Дніпра позначені Україна.

С. Шелухін підкреслив: “Взагалі можна подати безліч старих географічних карт XVI–XVII вв. з назвою України Україною у різних народів” [20, 11].

На всіх тих картах російські землі ніде не названі Руссю чи Росією, а тільки Московією. На деяких європейських картах зазначеного періоду українські території України позначені й іншими назвами, такими як Сарматія, Русь. Зокрема, назву Русь вжито на позначення західноукраїнських земель. Так, на італійській карті 1571 року Руссю поіменовано Галичину, Холмщину, Підляшшя і Полісся, а межу між Польщею і Руссю проведено по річці Вісла [20, 11]. Як повідомляє С. Шелухін, в історії відомий навіть спір щодо назви Русь між польським королем і російським царем. Польський король називав себе руським, а московському цареві не дозволяв цього, тому цар Росії називався московським царем. Цей факт засвідчено в “Актах, относящихся к истории Южной и Западной России” за 1638–1657 роки, виданих Археографічною комісією в Києві 1861 року (т. III, чч. 8, 89, 279, 239, 240, 246, 288, 299 та ін.) [20, 10].

Тільки після Полтавської битви, після перемоги над Карлом XII і гетьманом І. Мазепою, після зруйнування Батурина російськими військами на чолі з О. Меншиковим і знищення його жителів за вірність І. Мазепі, російський цар Петро I у 1713 році видав через О. Меншикова спеціальне розпорядження російським послам в інших країнах, зокрема й Василю Долгорукому. У цьому розпорядженні давалася вказівка, щоб у майбутньому в усіх закордонних джерелах російські землі називалися не Московія, а “Российское государство”. Зокрема, тут зазначалося: “Во всех курантах печатают государство наше московским, а не российским, и того ради извольте у себя сіе прстеречь, чтоб печатали российским, о чем и к прочим и всем дворам писано”. Про цей факт повідомляє “История России с древнейших времен” С. Соловйова (т. XVII, с. 409) [20, 10–11].

Незважаючи на розпорядження російського царя Петра I, європейські географи ще довго позначали на картах російські території Московія [20, 11].

Відомі карти XVIII ст., на яких зафіксована назва Україна:

1) номен *Україна* (d’Ukraine), як і назва козаки на позначення українців, використані на французькій карті 1719 року: “La Russie Rouge ou Polonoise, qui comprend les profinces de la Russie Rouge, de Volhynie et de Podolie vulgairement connues sous le nom d’Ukraine ou pays de Cosagues” [6, 457];

2) на картах Польського Королівства XVIII ст., що їх склали І. Б. Гоманно (1716) та І. Лелевелль (1770 р.), позначено “Україна” “Ukrainia”, “Ukraine”) по обох берегах Дніпра, зокрема:

а) на карті Гоманно “Ukrainia” позначає східну частину території під спільною назвою “Russia Rubra” між Сяном і Дніпром;

б) на карті Лелевелля позначено “Ukraine” по обох боках середнього Дніпра, далі “Petite Russie” і внизу під цією назвою “Pays des Kozaks” – приблизно по лінії Кирилів–Полтава на південь від Курська; ще далі “Zarogogie” – вздовж нижнього Дніпра; крім того, позначено “Russie Rouge” – землі по лінії Перемишль–Львів–Галич та “Russie blanche” – з обох боків верхнього Дніпра. Ці карти вміщені у виданні “Документы, объясняющие историю западнорусского края и его отношения къ России и Польшѣ” (СПб., 1865) та праці Б. Барвінського “Звідки пішло ім’я Україна?” (1915. – С. 15–16) [6, 457–458].

3) назви Україна, Малоросія (на позначення українських земель) та козаки (на позначення українців) використані також у працях XVIII ст. німецького і французького історика Жана-Бенуа Шерера.* Зокрема, ці назви знаходимо в його розвідці 1778 року “Історія торгівлі Росії з поясненнями, де є розділ “Торговля Малоросіи, або України”, а також у книзі “Annales de la Petite – Russie, ov Histoire des Cosagues – Saporogues et des Cosagues de l’Ukraine, ov de la Petite – Russie” (“Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії”), яка з’явилася друком 1788 року, у перекладі українською мовою вийшла в Україні 1994 року.

Сучасний перекладач цієї книги з французької українською мовою Віктор Коптілов у передмові “Від перекладача” дав високу оцінку цієї праці: “Літопис Малоросії” французького дипломата Ж.-Б. Шерера є першим західноєвропейським твором, цілком присвяченим історії України. У ньому відбилися як особисте зацікавлення автора долею нашого народу, так і прагнення Заходу осмислити Україну, шляхи її історичного розвитку та її взаємини з трьома суміжними державами – Річчю Посполитою, Московським царством і Оттоманською Портою.

З багатьох сторінок Шерерової книжки до нас промовляє щира симпатія автора до України, часом навіть захоплення героїчною епопеєю боротьби козаків за волю. Змальовуючи величні постаті Богдана Хмельницького, Павла Полуботка та інших україн-

* Шерер Жан-Бенуа (Йоганн-Бенедикт) (1741–1824) – німецький і французький історик, географ, економіст. Народився у м. Страсбургі. Навчався в університетах Страсбурга, Ієні і Лейпцига.

Працював аташе французького посольства в Санкт-Петербурзі. Упродовж 1808–1824 років був професором Тубінгенського університету.

Автор книг “Найстаріший руський літопис святого Нестора та його продовжувачів” (1774), “Історія торгівлі Росії з поясненнями” (1778), у якій є розділ про Україну “Торговля Малоросіи, або України”, “Літопис Малоросії, або Історія запорізьких і українських козаків” (1788) [10, 1088].

ських патріотів, Шерер беззастережно схвалює їхні дії” [13, 5].

Віктор Коптілов підкреслює, що попри помилки, упередження, схилення перед потужністю імперії, проти якої боролись козаки, перед культом Катерини II, узагальнення французького історика звучать цілком по-сучасному: “Цей народ, пам’ять якого повна спогадів про предків, скинув із себе ярмо, – і саме цього не хочуть йому пробачити” [13, 5–7].

Хоча в маніфесті російського царя Петра I 1708 року до українців на позначення України вжито назву Малоросія, проте в Російській імперії навіть після Полтавської битви ще вживалася і назва Україна. Про це свідчить факт, описаний у книзі голландця Жана Руссета, що вийшла друком в Амстердамі 1710 року. Йшлося про урочистий в’їзд Петра I в Москву після Полтавської битви. Було поставлено три стовпи, які символізували три держави: Польщу, Швецію й Україну. Назва “Україна” була написана по-латині [20, 12].

Цей же Жан Руссет під псевдонімом Нестесураной видав у Гаазі 1725 року “Мемуари про царя Петра”, які потім було перекладено французькою, італійською, голландською та іншими мовами. Подавши тут маніфест Петра I до українців 1708 року, де було вжито назву Малоросія, Жан Руссет пояснив, що в маніфесті Малоросією названо ту землю, яку “звуть Україною” [20, 12].

1775 року в Лондоні вийшла книжка французького посла Дюрана “Божевільний Петро III”. У ній автор пояснив, що не слід сплутувати власну назву Україна, яка позначає землі між Московією і Польщею, з апелятивом “окраїна”, що має цілком інше значення [20, 12].

Отже, тільки з XVIII ст., передусім з другої половини XVIII ст., коли було зруйновано Запорозьку Січ і коли впали останні вольності України, коли посилилася русифікація в підросійській Україні, коли, за словами В. Коптілова, розпочалася “безсоромна фальсифікація історії українського народу, в якій герої іменувались зрадниками, а зрадники – героями і найвищим благом для українців проголошувалася втрата незалежності”, – з цього часу простежується і процес стирання зі свідомості українського народу його національних назв – Україна, українці, український народ, українська мова. Ім’я Україна заступається спочатку назвою Малоросія, а згодом Юго-Западна Росія, що призвело до неймовірної плутанини в уявленнях європейців про нашу країну [13, 6].

Слушне міркування С. Шелухіна про політичну причину перейменування України на Малоросію в Російській імперії: “В старі часи добре розуміли назву “Україною”, то тільки політики вжили заходів натворити плутанини. Цариця Катерина II підкупила Вольтера, щоб він не писав протиположно московській політиці про Україну. А він писав, наприклад, що “Україна завше одушевлена стремлінням до свободи” [20, 13].

Вартісна й думка С. Шелухіна про те, що існує цілком достатня кількість документальних підтверджень тому, “що назва Україна і українці не вигадана німцями або поляками, як це пишуть московські (руські) та польські учені й публіцисти, а є давньою слов’янською назвою нації і її території. Назва Україна, Вкраїна була внутрішньою і міжнародною, вживали її свої і чужі, нарід, уряд, королі, царі, учені, письменники, дипломати і – всі” [20, 13].

Таким чином, у європейських джерелах XIII–XVIII ст. зафіксовано різні назви на позначення території України, українців, української мови.

Українські землі називалися Придніпровська Скіфія, Сарматія, Rus’, Russia, Рутенія, Україна, Ukrainae, Cosacken, Petite Russie (Мала Русь), з XVIII ст. – Малоросія. Зафіксовано ряд регіональних назв: Червона Русь (землі по лінії Перемишль–Львів–Галич), Галичина, Волинь, Лодомерія, Володомерія (Волинь), Волинський край, Поділля, Підляшшя, Сіверське (територія давнього Новгород–Сіверського князівства), Чернігівська земля, Україна Руська (Галичина), Україна Київська, Україна Волинська, Україна Подільська, Україна Брацлавська, Покуття, Україна Угерська (Закарпаття), Україна (Закарпаття), Мукачівська Україна, Русь (Галичина, Холмщина, Підляшшя і Полісся), Україна, Мала Русь (Середня Наддніпрянина), Запорожжя (Нижнє Подніпров’я) та ін.

На позначення українського народу засвідчено етноніми русь, руси, руський, русини, русаки, руснаки, руснацький народ, рутени, рутенці, роксолани, козаки, українці, козаки-запорожці, а також регіональні назви подоляни, волиняни, лодомери (волиняни), галичани тощо.

Українську мову європейські автори йменували руська мова, скіфська мова, рутенська мова (lingua Rutenica, ruthenica lingua), руснацька мова, козацька мова (la langue cosaque), українська мова (langue ukrainé).

Література

1. Білий Б.-М. Могильницький Іван // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 17–18.
2. Бойко О. Д. Дашкевич-Горбацький Владислав Володимирович // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2. – С. 296–297.
3. Борщак Ілько (Париж). Європа про українську мову XVI–XVII століття // Рідна мова. – 1933. – № 2. – С. 47–50.
4. Борщак Ілько (Париж). Європа про українську мову XVI–XVII століття // Рідна мова. – 1933. – № 8. – С. 263–266.
5. Герасимова Г. П. Боплан Гійом Левассер де // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1. – С. 340.

6. Дашкевич-Горбацький В. (Берлін). Історичний підклад різних назв території України та її корінного населення // Рідна мова. – 1937. – № 12. – С. 451–458.
7. Дашкевич-Горбацький В. (Берлін). Історичний підклад різних назв території України та її корінного населення // Рідна мова. – 1938. – № 5. – С. 227–232.
8. Демський М. Т. Могильницький Іван // Українська мова: енциклопедія. – Вид. 3-тє, зі змінами і доп. / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 383–384.
9. Зволінський Пшемислав (Варшава). Погляди європейських граматистів XV–XIX ст. на українську і білоруську мови // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 57–61.
10. Ісаєвич Я. Шерер Жан-Бенуа // Довідник з історії України. – 2-е вид., доопр. і доп.: посібник для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 1088.
11. Історія української мови. Фонетика. – К., 1979. – С. 33.
12. Ипатьевская летопись XVI ст. // Полное собр. русских летописей. – М., 1962. – Т. 2. – С. 653, 663–664.
13. Коптілов Віктор. Від перекладача // Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії: пер. з фр. В. В. Коптілов. – К.: Укр. письменник, 1994. – С. 5–7.
- 13а. Кравців Б. Картографія // Енциклопедія українознавства: в 11 т. / Перевид. В Україні / Гол. ред. проф. В. Кубійович. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 977–980.
14. Куля Ф. Доба Петра Могили у контексті німецькомовної історіографії // Петро Могила та його доба в історії української культури (до 400-річчя від дня народження): Матеріали наук. конф. – Ужгород, 1997. – С. 52–60.
15. Мазур О. Шевальє П'єр // Довідник з історії України. – 2-е вид., доопр. і доп.: посібник для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 1079.
16. Могильницький І. Вѣдомѣсть о рускомъ языкѣ // Фільологічні праці Івана Могильницького. Видав Михайло Возняк // Українсько-руський архів. Видання історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка. – Т. V. – Львів, 1910. – С. 1–70.
17. Нудьга Г. А. Ніжна і мелодійна (Середньовічна Європа про українську мову) // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 6. – С. 55–62.
- 17а. Нудьга Григорій. “De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum...” // Жовтень. – 1976. – №10. – С. 145–152.
18. Огієнко І. Українська культура. – К., 1918; перевид.: К., 1991.
19. Швидкий В. П. Борщак Ілько // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1. – С. 354.
20. Шелухин С. Назва Україна в давніх джерелах. – Ужгород, 1932 (Бібліотека “Українського слова” в Ужгороді, ч. 1).
21. Шелухин (Шелухін) Сергій // Довідник з історії України. – 2-ге вид., доопр. і доп.: посібник для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови і Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 1083–1084.
22. Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії: пер. з фр. В. В. Коптілов. – К.: Укр. письменник, 1994. – 311 с.

Валентина Статеева

**НАЗВАНИЯ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ, УКРАИНЦЕВ, УКРАИНСКОГО
ЯЗЫКА В ЕВРОПЕЙСКИХ ИСТОЧНИКАХ XIII–XVIII ст.**

Аннотация. Статья представляет документальные факты о том, как европейцы в XIII–XVIII ст. называли территорию Украины, украинцев и украинский язык. Использованы малоизвестные работы украинских авторов И. Могильницкого, С. Шелухина, И. Борщака, В. Дашкевича-Горбацкого и др.

Ключевые слова: европейские источники XIII–XVIII ст. об Украине, история названий для обозначения Украины, история названий для обозначения украинцев, история названий для обозначения украинского языка.

Valentyna Stateyeva

**THE NAMES FOR THE TERRITORY OF UKRAINE, UKRAINIANS AND UKRAINIAN LANGUAGE
IN EUROPEAN SOURCES OF XIII–XVIII CENTURIES**

Annotation. The article represents documentary facts of how Europeans called the territory of Ukraine, Ukrainians and Ukrainian language in XIII–XVIII centuries. The little-known works of Ukrainian writers such as I. Mohylnytsky, S. Sheluhin, I. Borshchak, V. Dashkevych were used.

Key words: the European sources of XIII–XVIII centuries about Ukraine, the history of names refer to Ukraine, the history of names refer to Ukrainians, the history of names refer to Ukrainian language.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013 р.

Статеева Валентина Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови УжНУ.